

teletének s minden erkölcsi hitványságtól való irtózásnak. Az ész munkáját támogassa, a derék törekvéseket nyomon kísérje s legyen az, ami a virágnak az illat. Legyen erős kapocs a gyarló teremtmény és a mindenható Alkotó között. A vallásos érzés az olyan iskolában, melynek nevelőmunkáját igyekeztem megrajzolni, természetesen a fejlődés szerencsés alapföltételeit megtalálva, erősödni fog. Bármely vallásfelekezethez tartozzék is a tanuló: erkölcsi életének kialakításához ez az iskola megadja a maga tartozó adóját.

★

Végére jutottam elmélkedésemnek. Útra kell bocsátanom azokat, akik nyolc éven át a mi felügyeletünk, közreműködésünk mellett fegyverkeztek az élet munkájára. A gyerekekből ifjú és hajadon lett. Ezekből az ifjakból sorozza be a munka az ő férfi-katonáit s ezek a hajadonok lesznek majd a férfiaknak küzdőtársai. A fegyverek, melyeket szereztek, még kiegészítésre várnak, újabb, speciális ismeretekre lesz azoknak szüksége, akik az ész munkáját választották; műhely vár azokra, akik tovább már nem tanulnak, hanem megkezdik a kenyérkeresést. Kérdezem: melyik fegyver lesz hozzájuk hívebb: az-e, amelyet a tanításban adtunk, vagy az, melyet éltető példánk, iskolánk belső világa adott: a nevelés?

Nem felelek a kérdésre. Egy bizonyos: mindakét munka kötelessége az iskolának s az egyiknek is, a másiknak is a hiánya: érzékeny, s gyakran pótolhatatlan hiány lesz. Hogy azonban a tanítás és nevelés összhangzó munkáját az iskola szerencsésen oldhassa meg, ahhoz a tanítónak és nevelőnek a hivatáson kívül lelki harmóniára van szüksége. Ez lehet csupán az erőforrás, melyet táplálni, bőségben minél tovább megtartani csak az olyan társadalomban lehet, amely a maga legnagyobb erejét, igazi fundamentumát az iskolában látja.

Neveljen tehát az iskola ilyen társadalmat!

GAAL MÓZES.

A NÉMET NYELV A SÁROSPATAKI FŐISKOLÁBAN II. JÓZSEF ALATT.

II. Józsefnek uralkodása elején legfőbb törekvése a Ratio Educationisban foglalt pedagógiai elvek általánossá tétele. Ily szándékkal adják ki 1781 máj. 20. a főigazgatók azt az elhatározását, hogy a középiskolák tartoznak mindenütt szigorúan alkalmazkodni a R. E. szabványaihoz.* Ugyanezt mutatja a hasonló szellemű erdélyi szabály-

* Csáka Károly: Középiskoláink szervezése Mária Terézia királynő által 1776-ban s azok további fejlődése. Zsolnai kir. kath. gimn. értesítője 1888—9. 31: lap.

zat is (Norma regia pro scholis Magni Principatus Transsylvaniae, Cibini 1781).

A protestáns iskolák eddig sikerrel védekeztek a rájuk sokféle okból sérelmes R. E.-nak iskolájokban való érvényre jutása ellen s II. József 1781 okt. 25. kiadott türelmi rendeletének 12. pontja reményt öntött lelkükbe. Azonban csakhamar kitűnt, hogy az 1782—84. pozsonyi és bécsi tanügyi tanácskozások, amelyeken a protestánsok pár vezérférfia is résztvett, pusztán külső formaságok s hogy II. Józsefnek eszeágában sincs egységesítésre törekvő pedagógiai elveiből engedni, sőt csakhamar megdöbbenéssel tapasztalhatták, hogy a német nyelvnek minden vonalon való erőszakolásával újabb merényletet követ el hazánk önállósága ellen.

Nehéz napok következtek iskoláinkra, amelyekbe pedig II. József legnagyobb reményét helyezte. A helyzettel való megalkuvás egyenlő Magyarország politikai függetlenségének feladásával, az ellenkezés a király haragját vonja magára, mely a megsemmisítéssel fenyeget. Bizony iskoláink nagy része ebben a korszakban kénytelen a német nyelv tanítását megkezdeni, vagy ahol már megkezdték, azt mélyebbé tenni.

A sárospataki főiskolában az 1780. évben az 1777. határozatok alapján tanulják a német nyelvet s alkalmasabb egyént nem kapván, e nyelv tanítását benne járatosabb két diákra bizzák: Szentgyörgyi Mártonra és Halászi Józsefre, kik ezért évi 30 rhénes forint fizetést kapnak. De alkalmasabb nyelvmesterről is történik gondoskodás. Őri Fülöp Gábor rector-professzor Vay István főgondnokhoz intézett levelében 1780 szept. 23. ir erről a törekvésről, amelynek azonban addig még nem volt sikere.¹

Bárczai Katalin, Kácsándi László volt világi algondnok özvegye 1781-ben 2000 forintot adományoz a kollégiumnak «valamely hasznos végre leendő fordíttatásra»; ennek interesét a német nyelv tanítójának fizetésére óhajtják fordítani. Ebbe az adományozó is beleegyezik oly módon, hogy a 120 rf. interesből 50 rf.-ot a német nyelv tanítójának adjanak minden évben fizetésül akár egyen, akár ketten legyenek.² 1782-től kezdve Halászi mellé, ki az alsóbb osztályosok német tanítója, a togátusok tanítójává Szőke Pétert választják meg,³ ki azonban nemsokára Losoncra megy conrectornak. Szept. 16-án Rajtzi András lett utóda.⁴ 1783 febr. 2-án Johannes Theophilus

¹ Tiszántúli ref. egyházkerületi levéltár XVII., 6138/73.

² Ekl. XVIII. 6403/213.

³ Acta publica (főisk. könyvtár) 156. lap.

⁴ Acta publica 165. lap.

Fischert mutatják be a professzorok a nagy auditoriumban s nyilvánítják a német nyelv tanítójának.¹ Ő azonban félévi tanítás után elhagyta Patakot — valószínűleg a fizetést keveselvén — s 1783 második felében már ismét Rajtzi a német nyelv tanítója Halászi Józseffel együtt, miközben ismét Erdélyben keresnek alkalmas praëceptort gróf Teleki József közvetítésével.² Az 1783 szept. 30. Patakon gyűlésező egyházkerületi bizottság, amelyet az iskolák s főleg a pataki iskola ügyeinek a megvizsgálására küldtek ki, elhatározta, hogy miután a német nyelvi praëceptorok kötelezettségöknek eleget tettek, megkeresi a főgondnokot, hogy ezt a hivatalt a megállapított díj mellett Graun Gotthilfnek, gróf Rhédei oktatójának felajánlani méltóztassék.³ Úgy látszik azonban, hogy ebből semmi sem lett, mivel Halászi és Rajtzi 1784 szeptemberé végéig tanítanak. Rajtzi 1785 januártól Miskolczon konrektoroskodik s hivatalát 25 évig viseli ott (mellékesen németet is tanít).⁴

A klasszisták évi anyaga Halászi József vezetése alatt az 1782-dik évben (a július 9-én megtartott vizsgálat programja szerint):

1. Versio decuria primæ Colloquiorum Langianorum ex Latino in Germanicum et Imitationum eorundem ex Germanico in Latinum.

2. Revocatio Declinationum, Comparationum et Coniugationum.

3. Lectio et Scriptura.⁵

A togátusoké Szölke Péter vezetése alatt (az 1782 júl. 8. vizsgálati rend szerint):

Integra Grammatica in compendio ad ductum Domini Efraimi Oszterlam.

Resolutio et versio Imitationum Friderici Muzelii.⁶

Így folyik a német nyelv tanítása a sárospataki főiskolában, mikor 1784 május 18-án megjelenik II. József németesítő rendelete, amely a német nyelv tanítását egyszerre alaposabbá teszi. Már a R. E. felvetette a német nyelv kérdését, amennyiben azt általában mindenkire szükséges tudománynak nyilvánította. A német nyelv különös hasznáról szóló §-ban (C. II. §.) meg is indokolja azzal, hogy az ifjúság e nyelvnek majd az életben látja nagy szükségét s azt polgári jólétének előmozdítására használhatja fel. Majd előnyeit fel-

¹ Acta publica. 172. lap.

² Léveles gyűjtemény. (Főisk. könyvtár.)

³ Ekl. XX. 7119/152.

⁴ Dr. Kovács Gábor: A miskolczi ref. főgimn. története 40., 116. l.

⁵ Specimen annui profectus Classistarum in Lingua Germanica Ekl. XVIII. 6697/253.

⁶ Ekl. XVIII. 6692/248.

sorolva, azzal végzi: «amiből látható, mennyire elő kell ezt a nyelvet mozdítani, hogy egykor az országban általánossá lehessen tenni». Itt megtalálhatjuk tehát már a csiráját II. József németesítő törekvéseinek. A reformátusok több rendbeli folyamódásukban tiltakoznak a R. E. elveinek iskoláikba való bevitele ellen, de ezt különösen a tanrendszer egyformaságáért teszik, amelyet rájuk is kiterjeszteni akarnak s az iskoláiknak politikai hatóságok, s részint katolikus igazgatók alá való helyezése miatt. A német nyelv tanítása ellen semmi elvi kifogások nincs, csupán a kivített tartják egyelőre nehéznek.

Egy 1783 márc. 20-án kelt bizottsági munkálat szerint (amely a protestáns iskoláknak az állami intézkedések foganatosítása s a R. E.-hoz való alkalmazkodása iránt intézkedik): «Ami a német nyelvnek az összes nemzeti és grammatista iskolákba való vitelét illeti, csupán annyiban kell melegséget felhozni, hogy most kezdetben nem is tudnánk tanítókat találni, mivel már több iskolában alkalmaztattak ennek a nyelvnek a tanítói, akik jelenleg is tanítanak. Jövőre pedig — amennyire lehetséges lesz — más helyen is fogunk ilyeneket alkalmazni.»¹

Abban a folyamódásban, amelyet a magyar protestáns egyházkerületek 1783. II. Józsefhez intéztek a tanügy országos reformálása és a protestáns iskolák szabadságának fenntartása tárgyában, hasonló elvekre találunk a német nyelvre vonatkozólag. Ez a felirat a német nyelvnek az alsóbb iskolákban való tanítása ellen két súlyos nehézséget hoz fel. Az egyik az, hogy amint a R. E. is a 88. §-ban megjegyzi, maguk a tanítók is majdnem járatlanok e nyelvben s igen kevés olyan található, ki e nyelvet is beszéli, meg a magyar nyelvet is, ami pedig a csupán magyarul beszélő gyermeknek német nyelvre való tanítására szükséges. A másik nehézség az, hogy az ország ama részeiben, amelyekben tisztán magyarok lagnak, hol a magyar nyelv minden keveredés nélkül uralkodik, csekély előmenetel remélhető, mivel a gyermekek pusztán iskolai oktatás által csupán a német nyelv elemeit sajátíthatják el, vagy ha még több előmenetelre tesznek is szert, azt, amint az iskolának istenhozzádot mondanak, csakhamar elfeledik. Azonban megígéri, hogy igyekeznek ezeket az akadályokat lassanként elhárítani különösen a királyi és nagyobb mezővárosokban, ahol még nem tanítanak németül. S megjegyzi, hogy némely iskolában már az előző években is alkalmaztak német nyelvmestert.²

II. József 1784 ápr. 26. Bécsben kelt rendeletével kezdi meg németesítő törekvéseit. Gróf Eszterházy Ferenc, magyar- és erdély-

¹ Ekl. XIX. 7038/71.

² Ekl. XX. 7160/193.

országi udvari kancellárhoz intézett kéziratában írja, hogy ha a magyar nyelvet az országban s a hozzácsatolt tartományokban általánosan beszélnék, úgy csupán egyedül azt lehetne használni; de lakóainak tán csak kisebb része beszél magyarul, a legnagyobb rész nyelve az illir, ennek különböző tájszólásaival, valamint az oláh nyelv. Annálfogva a hadi s polgári közigazgatásban való használásra csupán a németet lehet kiválasztani, mint amely a birodalom nyelve.¹ Itt van szó a pesti egyetemen, az összes liceumokban s gimnáziumokban való német tanításról is. Gróf Eszterházy Ferenc a császárhoz intézett feliratában kijelenti, hogy őfelsége szándéka a magyar alkotmányt tekintve a legnagyobb akadályokba fog ütközni s hogy lehetetlen a sikerért jót állani; nincs más mód a legfensőbb határozat foganatosítására, mint az ifjúságot az iskolákban a német nyelvre lehetőleg jól megtanítani, azokat pedig, kik az iskolákat már végezték, a német nyelv megtanulásának szükséges voltára figyelmeztetni s őket arra minden lehető módon buzdítani.

A kancellár eme véleménye s a tanügyi bizottság aggályoskodása ellenére 1784 május 18. megjelenik «a rémülést okozó királyi parancsolat», melynek 7. pontja értelmében 1784 nov. 1-től csak oly tanulók vehetők fel a gimnáziumba, akik igazolják, hogy németül írni és olvasni tudnak. Mily mértékben taníttassék ezentúl a német nyelv, erről a legközelebb kiadandó rendelet fog intézkedni. «Ez Ő felségének érett megfontolás után a magyar nemzet igazi javát célzó legkomolyabb elhatározása.»²

Az 1784 júl. 14. rendelet, amely a gimnáziumi rendtartásra vonatkozik, magokat a tanárokat is buzdítja a német nyelv tanulására, hogy a jelesebb külföldi szakmunkákat olvasni és megérteni tudják, mert ezután a tanszékek betöltésekor a nagyobb nyelvismerettel bírók előnyben részesülnek. A 10. pont szerint ezentúl népiskolai tanító nem lehet az, ki nem beszél németül s a 11. szerint három év múlva a gimnáziumokban a latin nyelv is a német nyelv útján tanítandó.

Az 1784 aug. 2. rendelet a népiskolákra nézve mondja ki, hogy három év alatt kötelesek a német nyelvet elsajátíttatni, miért is 1787 nov. 1-től a gimnáziumokba csak olyan tanulók vehetők fel, akik igazolták, hogy németül tudnak írni és olvasni. «Három esztendő engedtetett legutolsó terminus, hogy már akkor még a falusi kis-

¹ Szilágyi Ferenc: A germánizálás történelméből a két magyar hazában II. József alatt. Értekezések a tört. tud. köréből. VI. kötet. 1876.

² Csáka Károly i. m. 42., 45., 46., 47. l.

birók is németül beszéljenek magyarul», írja Keresztesi József, a XVIII. század végének krónikása.¹

Míg a megyék heves harcot indítanak II. József németesítő törekvéseivel szemben,² íróink nem fogadják azt valami nagy megütközéssel³ s a pataki diák, Kazinczy is panaszkodik, hogy még a jók is azzal vádolják, hogy elfeledte hazája iránti kötelességét, midőn ama nyelv tanulását sürgeté, amely előlni készüle a magyar nyelvet. S nyugalommal hallja a vádat, mivel becsületes ember fizetésért nem bánik lelkiismerete ellen.⁴ A protestánsoknak sincs a német nyelv tanítása ellen semmi elvi kifogások, hiszen az ő iskoláik nagyobb részében már tanítják a német nyelvet. Sárospatakon már 1751, Debreczenben 1772-től fogva. Domokos Lajos és Hatvani István munkálataiban (1785 jan. 23.) ugyanazok az elvek foglaltatnak a német nyelvre vonatkozólag, mint a superintendensek és kurátorok (1783) folyamodásában: igyekezni fognak a német nyelvben előrehaladni, de a kezdet nehéz.⁵ Nincs semmi kifogások a német nyelv tanítása ellen a négy helvét hitvallású világi és egyházi főgondnoknak 1785 márc. 7. Bécsben benyújtott folyamodványában sem.⁶

A protestáns főiskoláknak szükségök volt a német nyelvre, főrangú tanítványaikra, továbbá arra a körülményre való tekintettel, hogy a protestáns Németországgal való szellemi érintkezést s jóformán tanáraik képzését lehetővé tegyék. A pataki iskolának 1782-től fogva újabb oka volt tanítványainak német nyelvismeretéről gondoskodni, mivel ettől fogva viszik theológusait a cseh-morva református egyházak lelkészeinek. Ebből az okból kívánja Szalai Sámuel superintendens is a német nyelv gondosabb tanítását 1782 nov. 25. kelt levelében, «mert olyan prédikátorokat kívánnak, akik a cseh nyelven kívül németül is szólhassanak, ha nem prédikálhatnának is még mostanában. Ebben a seriesben jönnek németül tudó ifjak is, Halászi, Rajtzi uraimék és többek ilyenek».⁷

II. József 1784 máj. 18-iki rendeletének meglett a hatása a

¹ Keresztesi J.: Krónika 83. lap. — A német nyelv állami nyelvvé tételére I. Marczali: Magyarország tört. II. József korában. II. k. 384.

² Zemplén vármegye felirata 1784 jún. 22. Ekl. XX. 7313/136.

³ Marczali i. m. III. k. 363 l.

⁴ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete (Nemzeti könyvtár 155 lap).

⁵ Marczali i. m. 306 lap.

⁶ Historia scholæ Sárospatakiensis 206. A folyamodás: Ehk. lt., Vallásügyi és tanügyi rend. s egyéb hivatalos iratok (1781—1802) 14. sz.

⁷ Leveles gyűjtemény (főiskolai könyvtárból 1782 nov. 25.). V. ö. Szombathi i. m. 203., 1783 máj. 26.

sárospataki főiskolában is. A német nyelv tanítását teljessé tette. «Mox germanica etiam in classes puerorum traducta, et per præceptores classicos horis ad id unice destinatis doceri jussa anno 1785. ita secum ferente benigno mandato regio de lingua germanica in scholis introducenda emanato» — írja a kollégium történetírója, Szombathi János.¹ Az «in classes puerorum» azonban csak az elementáriusok osztályára vonatkozhatik, mivel 1772-től az elementáriusok és conjugisták kivételével tanulják már a német nyelvet s az 1777. tanterv alapján már csak az elementáriusok vannak német nyelv nélkül,

Az egyházkerület is a német nyelvnek fokozottabb mértékben való tanítása mellett foglal állást. 1785 jan. 30. gyűlésén Patakon a következő határozatot hozza: «Mivel a német nyelv tanulására vonatkozólag a kegyes királyi rendeletekben az az általános panasz, hogy mind a togátus ifjak (togati cives), mind a gyermekek (pueri) a német nyelv tanulását elhanyagolják s hogy tehát ez a valóságon alapuló panasz gyógyító kézzel orvosoltathassék, a közhatározat az, hogy ha a togátus polgárok a német nyelvnek köztünk való üdvös előhaladásának és növekedésének hanyagságukkal ellenszegülni mernek, ezek és ilyenek nemcsak a kollégiumban élvezett minden jótéteményeiktől megfosztassanak, hanem még a kollégiumból való kimenetelökkel elnyerendő bármiféle előmozdításra (promotio) semmiféle ajánlást se nyerhessenek, a hanyag gyermekek pedig, ha szelídebb eszközökkel nem kényszeríthetők, testi fenyíték elviselésével is kényszeríttessenek. Ellenben, akik a német nyelvben páratlan szorgalmukkal és előmenetelökkel kitüntették magokat, azokra egyebekben is, de különösen a köztanítók (præceptor publicus) kijelölésekor — az osztályzatra való minden tekintet nélkül — különös tekintet legyen.»² Ez a határozat febr. 9. «in Publico Auditorio» felolvastatván, a tanítóknak komolyan figyelmébe ajánltatik.³

Maga a világi főgondnok Vay István is szívén viseli a német nyelv ügyét s 1785 ápr. 26. a következő levelet intézi az iskola rektorához, Szilágyi Mártonhoz: «Akár Német, akár Magyar tanítsa a Német nyelvet Patakon, a' Deák csak Deák; míg a' Classificatio meg lenne, méltóztassék Tiszt. Rector S Professzor Uram azoknak Catalogusát megtsináltatni, akik a' Németet jární kezdették. Azok ha nem akartak jární s mégis magokat feladták, tsúfolodnak s játsszanak a Publicummal; ha pedig akartak, úgy restek, magok kötelességeket mulatók és a' Publicumtól nemtsak negatíva, de úgy hozván magával

¹ Szombathi János i. m. 150 lap.

² Egyházkerületi határozatok gyűjteménye I. k. (1722—1803) 79. l.

³ Acta publica 194 l. (1785).

a' dolog positiva animadversiót is érdemelnek. Kérem azért Tiszt. Rector 'S Professzor Uramat, méltóztassék még egyszer az ifjúságot az én Nevemmel is, serio és districtim cohortálni, ne ludificállják Ő kigyelmék a' Publicumot. Nem érettünk, hanem érettek tartódik a' Német Instructor, élyenek hát véle magok hasznokra. Hadjanak békét a' Deáki-csalfaságoknak, a' mellyekkel a' dolog seriumát szokták elrontani, s nevettségessé tenni. Nem fognak akkor nevetni, ha tapasztalni fogják, mennyiben fog nékiek kerülni a' Német nyelv nem tanulása s nem tudása. Tsak kell lenni benne a' becsületnek annyi szikrájának és a magok haszna iránt annyi hűségnek, hogy mind a' Patronatus adprobatioját s vélek való megalégedését tsak fogják valamiben venni; mind a magok jövendőbeli és mostani hasznát kockára kitenni nem fogják.» Ebből a levélből kitűnik, hogy a diákság nem volt egy véleményen professzoraival és előljáróival s amikor csak lehetett, gúnyt űzött a német nyelvből. Szilágyi Márton a főgondnok levelét a következőkben hirdeti ki a diákságnak: «Tehát ezeket az egész ifjúságnak komoly megfontolásra ajánlom és valamennyit és egyeseket még egyszer hivatalosan figyelmeztetem, hogy a közoktató német nyelvi leckéit állandó szorgalommal látogassák és ezen nyelvből a következő vizsgálatra alkalmas mutatványt készíteni lelkiismeretbeli kötelességöknek tekintsék, mert mindazon ürügyek, amelyek alatt legtöbbször a német nyelvi órákat elhanyagolják, a megrögzött hanyagságnak hiú és haszontalan fogásai. S ne hidje valaki, hogy az igen tisztelt pártfogóság meg lesz elégedve azzal, ha valaki azt fogja mondani, sőt ha még ki is fogja mutatni, hogy a német nyelv tanulásának magán úton neki adta magát, minthogy az okosabbak alávetik magokat saját felsőbbségöknek, az ilyenek pedig akaratának nyíltan ellenszegülnek. Ezenkívül, akik az élő nyelvet jártas kalauz nélkül csupán saját erejükből akarják elsajátítani, azoknak vagy hősi lelkülettel kell bírniok, amely mint tudjuk, keveseknek adatott, vagy bizonyára több kárt, mint hasznot tesznek magoknak, mert hibás alapokat vetnek, amelyre bármit építenek, époly hibás. Továbbá szigorúan megtiltatik, hogy valaki a tanulók között, bármi jártas legyen is különben a német nyelvben, másokat magán úton ebben a nyelvben tanítani merészelve, kivéve e nyelv gyakorlását azokkal, akik különben is az oktató úr nyilvános előadásain szorgalmasan jelen szoktak lenni. A primariusoknak szigorúan meghagyatik, hogy az ilyen tanítókra ügyeljenek s mihelyt ezekről tudomást szereznek, nekem jelentésük, hogy helytelen szolgálatkészségüknek méltó jutalmát egész bizonyossággal elvegyék.»*

* Tanügyi iratok, leginkább a sárospataki iskolára vonatkozólag 1782 körül. (Főisk. levéltár) 5. sz.

Az 1785 júl. 11—13. egyházkerületi gyűlés Patakon újból foglalkozik a német nyelv kérdésével s azt határozza: «A főkurátor indítványára nézve (a német nyelv tanítójának előterjesztése után), hogy ez a nyelv legfőképpen azért nem tanítható azzal az eredménnyel, amint azt a Patronatus kívánja, hogy még eddig semmi megszabottan, a tanítókra nézve megállapított rendben nem megy s minden a német nyelvet gyakorolni akarók szabad tetszésére van bízva és még az ezen nyelv tanulására szükséges könyvektől is meg vannak fosztva, ennél fogva, hogy ez a nyelv nagyobb eredménnyel legyen művelhető, az említett professzor urak kötelessége lesz, hogy a mai tanulmányi rend összeegyeztetésével a német nyelv tanítását a legmegfelelőbb módon illesszék be a tanrendbe és eszmecsere útján bizonyos teljes rendszert állapítsanak meg a német nyelvnek minden lehető eredménnyel való közlése végett.»*

A tanári kar el is készíti a tervezetet még aug. 28-án az alábbi módon:

Planum discendæ Linguæ Germanicæ in Collegio H. C. addict. S. Patak Ao 1785.

1. A német nyelv közoktatójának tanórái és kötelezettségei ebben az évben legalább az eddigi állapotban fognak maradni. 2. A két éves növendékek (studiosi infra biennium) az ő nyilvános tanóráit a törvény és a szoros kötelesség szerint látogatni kötelesek. A távollévők a rendes feljegyző által megjegyeztetnek s a törvényes bírság által (négy dénár) iparkodásra szoríttatnak az 1785-iki év jan. 30-án kelt ideiglenes megállapodás szerint. A nagyobb növendékekre nézve továbbra is érvényben hagyatik a szabályzat. 3. A gyermekek, akik a közoktatónak tanóráit látogatták és már valami eredményt is értek el, azokat ezután is szorgalmasan látogassák. 4. A többiek a közoktatók kalauzólása mellett tanuljanak, akik most mindnyájan a német nyelv elemein kezdjék, amennyiben a gyermekek közül többen volnának olyanok, akik még ezekhez sem konyítanak és pedig úgy, 5. hogy a következő évben elkülönítés történjék a magasabb tanulmányokra való tekintettel. Még pedig: a) Az elementáristák osztályában taníttassék az olvasás, a deklináció és írás. b) A konjugisták osztályában a conjugatió és a német Langianus-féle beszélgetésnek fordítása. c) A grammatisták osztályában: az adverbiumok, conjugatiók, praepositiók, a könnyebb syntaxis s Muzelius fordítása. d) A syntaxisták osztályában: a nehezebb syn-

* Ehker. határozatok gyűjteménye I. k. 87. l. Ugyanekkor Horváth Józsefnek, a francia nyelv tanárának három arany kifizetését határozzák. 88. lap.

taxis, Muzelius fordítása, úgyszintén fordítások latinból és magyarból németre, levélírásbeli gyakorlat. e) A többi osztályokban mindenféle gyakorlatok. 6. Kézíkönyvek legyenek: Osterlamm nyelvtana, a német Langius, Muzelius. Az elementáriusok osztályának a szabályszerű abakönyv. 7. Szépfírásra szolgáljon a pozsonyi példány, aminő a közönyvtárban megvan (5 garas). 8. 4 óra, még pedig minden osztályban egyenlően fordítottassék ezen nyelv tanulására t. i. hetfő, kedd, szerda és csütörtök délutánjának első órája. Ami a többi tanulmányokat illeti a régi klasszifikáció maradjon. 9. A gyermekek, akik már konyítanak a némethez, vagy legalább fordítást tanulnak a közoktató alatt, míg többi tanulóitársai a német nyelv elemeivel foglalkoznak, mentesek legyenek ezektől a tanulmányoktól, amelyektől mentesek voltak a régi tanulmányi rend szerint is vagy pedig nekik az oktató külön kitűzött feladványt adjon. 10. A magántanítók növendékeiknek német tanulmányaikra is ügyeljenek és szorgos gonddal legyenek azon, hogy ezek a német szépfírásban előmenetelt tegyenek.¹

Ilyen hatása volt II. József német nyelvi rendeletének a sárospataki főiskolában.

II. József azonban nem áll meg 1784. rendeleténél, hanem mivel Magyarországon való utaztában arról győződött meg, hogy a német nyelvet még a normális iskolákban is kevés buzgósággal s előmenetellel tanítják, 1786 november 3. újból inti az iskolákat, hogy magokat 1784 augusztus 2. rendeletéhez tartsák. Az 1786—87. tanévvel jár le a három év, amely után senki sem vehető fel a latin iskolába, ha nem tud németül. «Das künftige 1787 Schuljahr wird in den grammatischen Schulen und nach Verlauf von 3 Jahren in den übrigen alles in deutscher Sprache vorgetragen» mondja az 1786. Merkur von Ungarn a R. E. 102. §-hoz fűzött megjegyzésében.² A magy. kir. helytartótanács is kihirdeti, hogy azok a tanulók, akik jelenleg a latin (és különösen a humanista osztályokat) vagy magasabb iskolákat is látogatják, ha 1785 okt. 3-tól számított 3 év alatt a német nyelvben való hiányokat nem pótolják, iskoláik további látogatásától «ohne weiteres» eltiltatnak, mivel ekkor mindenütt, a humanista osztályokban is, a magasabb iskolákban is mindent németül fognak eladni, épúgy, mint Bécsben, kivéve a theológiai studiumot.³

A német nyelv tanítása a sárospataki iskolában is alaposabb lett e rendeletek hatása alatt. «In ordinem tamen et methodum

¹ Ekl. XXI. 7602/162.

² Merkur von Ungarn 1786. 2. 725. lap.

³ Ugyanott 726—727. lap jegyzetei, hol még több intézkedés olvasható a német nyelv tanítására vonatkozólag.

meliorem redigi coepit studium hujus linguae anno 1787.» írja Szombathy János.¹ A július 8-án s következő napokon megtartott nyilvános vizsgálatok alkalmával Szilágyi Mártont, a physika és mathezis tanárát megválasztják a német nyelv tanításának s tanítójának felügyelőjévé, aki azonnal nagy eréllyel fog hozzá a német tanítás javításához.² 1787 júl. 8. a főkurátorhoz intézett iratában fejti ki nézeteit.³

«A' Tekéntetes Ur Parancsolattjára gondolkoztam a' felől, mi módon lehetne az itten tanuló Deák Ifjúságot a' Német Normalis könyvek értésében initiálni; hogy ha kívántatni fogna idővel, hogy mind itt a' Classisokban azok a' könyvek taníttassanak, mind talán a' Helységekben levő oskola Mesterek is a' magok tanítványaikat azokban gyakorolják, ne lennének a' ilyen könyvekben a' mi Ifjaink járatlanok. Én ámbár a' dolgot magában impracticabilisnek nem látom úgy találok mindazonáltal, hogy az ilyen tanításra alkalmas személy találatnék is, de a' dolog némely változtatásai nélkül a' mostani classificciónak el nem készülhetne. Ehhez képest az én opiniom e' volna:

I. A' Tanulókra nézve: A' német Letzkéket in genere, ide értvén azokat is, a' melyekben a' Grammatica taníttatik, kellene járni az első, második és harmadik esztendő diákoknak, úgy mindazáltal és azzal a' külömbséggel, hogy: 1. Mind ezek a' Görög és 'Sidó nyelvtől dispenzáltassanak⁴ és mikor a' Trienniumot elvégzik és a' Theologiára által mennek, akkor kezdjék azokat tanulni. 2. Osztassanak három classisokra a' Német Nyelv tanulására nézve és mindenik classisban légyenek Esztendeig. Az első Classisban taníttassanak a' Német Nyelvnek Principiumai, az olvasás, írás és a' Grammatica; a' Másodikban a' Normalis könyveknek magyarázása, azaz Magyar Nyelvre való fordítása, hogy a' mi nemzeti nyelvünk is ez által nagyobb tökéletességre mehessen és azokat a' romlott Magyarsággal frott Fordításait a' Német Normalis könyveknek magok is megigazíthassák; utólyára a' Harmadikban gyakoroltassanak a' Német Compositiókban, Sententiáknak, Stylusoknak és Periodusoknak írásában. A' Német Exemplárokban írása e' mellett mindenik classisban megkívántatnék. 3. Valamikor egyik Classisból a' másikba által menné-

¹ i. m. 150. lap.

² i. m. 208. lap.

³ Vallásügyi és tanügyi rendeletek s egyéb hivatalos iratok között (1781—1802.) 24. szám. A főiskolai levéltárban.

⁴ Debreczenben a német ny. tanulása fejében a temetésre s a délutáni templomba való menéstől mentettek fel a diákok. Barcsa i. m. 72. l.

nek, tartoznának illendő Speciment adni, különben ott maradnának addig, míg illendő előmenetelt nem mutatnának. 4. Elvégezvén a' három esztendei Cursust, hogy az Ifjúság azontúl is gyakorlás nélkül ne maradjon: mindenek a' kik a felyül vagynak a Trienniumon, tartozzanak minden fertály vagy legalább minden fél Esztendőben, a' Normális Könyvek Tanítója által kiadandó valamely Materiát Németül ki dolgozni, mely munka, hogy igen terhes ne legyen, meg lehetne azt is határozni, hogy többől két vagy három paginánál ne álljon. Ezekből a' munkákból a' legjobbak küldessenek által minden Semesterben az akkori Fő Curator Úrnak, és ott conserváltassanak, hogy jövendőben az is Recomendatio gyanánt legyen az Ifjaknak és ők is ezt tudván, jobban igyekezzenek. 5. Minthogy a' Classicus Praeceptoroknak magoknak is tanítaniok kell a' már be' vett szokás szerint a Német nyelvet; tehát ezek különös Inspectiója alatt légyenek a' Normális Könyvek Tanítójának, annak Instructiója szerint: (melyet mindazáltal először ratihabeálni kellene a' Fő Curator Úrnak) tanítsák a' gyermekeket, e' mellett vizitáltassanak gyakran és ha hiba találtatik benne, be' adattassék az a' Fő Curator Úrnak.

II. A' Tanítás-Óráira nézve. A' mostani óráknak mind száma, mind ideje az én ítéletem szerint megmaradhatna, legalább addig, míg alkalmasabb időt lehetne e' dologra találni. Taníttatik pedig most a' Német Nyelv egy Héten hat órákon, öttől fogva hatig minden nap. Ezt a' hat órát lehetne a' három Classisra egyenlőképpen felosztani, mindenikre 2 órát minden héten, a' melylyel az Ifjúság-
nak terhe is könnyítették, minthogy e' szerint egy sem járna többet két óránál egy héten. Mindazáltal az első Classisban kétszer kellene Esztendő elforgása alatt, a' Grammaticát elvégezni, hogy a' következő Classisokra annál jobb fundamentom vetődne.

III. A' könyvekre nézve. Grammatica, Mutzelius és Német Colloquiumot meglehetősen bővséggel vagynak a' Collegiumban. A' Normális Német könyveket pedig a' mi illeti, lehetne 1. Publica Auctoritate meghatározni, melyek légyenek azok és hány végeztessen el azokból Esztendőnként. 2. Hozatni azokat, a' melylyek szükségesek, a' Bibliotheca költségén és kiosztani a' Tanulókra, oly móddal, hogy vagy azoknak árrát bizonyos idő alatt maguktól befizessék, vagy a' Divisiójokból per partes és érezhetetlenül kifogattassék; különben is oly óltsók lévén azok, a' minél óltsóbbak épen nem lehetnének. Igy p. o.: a' Physica 12 xr., a' Naturalis Historia pedig 5 szép és nagy kupferblattokkal együtt 24 xr.; egyéb Normális könyvek pedig ezeknél többnyire mind óltsóbbak.

IV. A' Tanítókra nézve: Az első Classisnak Tanítója lehetne

Deák és az változhatna is minden Esztendőben, minthogy már sokan vagynak, a' kik Lőtsén és egyebütt is szépen qualificálták magokat a' Német Nyelvben, e' mellett pedig egy kevés Consolatiójával esne az Ifjúságnak, ha ez is, mint egyéb Praesidiumok esztendőnként változna és az ebből következő haszon többekre kiterjedne. A' második és harmadik Classisok Tanítója is hasonlóképpen lehetne Deák, tsak aztán stabilis lenne és mindazon könyvekben előforduló Tudományokban, mind pedig a' Német compositióban és beszédben járatos. Ha mód volna benne, hogy egy ilyen személynek illendő Subsistentiája ki tsinalódjon, semmi sem lenne jobb, mint egyet a' jelenlévő, vagy már ki mentt Deákjaink között ki választani, annak időt és Subsidiomot adni, ez osztán stabilis és gyakorlott Tanító lehetne, a' kihez a' Venerabile Publicum bízhatna. Egyébaránt minthogy ezen Tzikkelyre nem parancsolta a' Tekttes Úr, hogy ki terjeszkedjem, arról többet nem is szükséges szóllanom.

Ezekből áll röviden az én tsekély opinióm, és ezen Planum szerint reménylem, hogy ebben az oskolában mind a' Német Nyelvet nem sok idő múlva jó lábra lehetne állítani, mind a' mostani circumstantziákban könnyen megtörténhető erőltetéseket megelőzni.»

Ez a tervezet Patakon a júl. 9—11. egyházker. gyűlés elé terjesztetvén, az a következő határozatot hozta: «Olvastatott Szilágyi Mártonnak a német nyelv nagyobb gyümölcsözéssel való tanításáról és tanulásáról szóló tervezete s amennyiben e terv szerint a német nyelvet tanulók 3 classisba osztatnak, a két felső osztály vezetése és a többi német nyelvű osztály felügyelete pedig ugyanarra a Szilágyi Mártonra bízott, az alsóbb osztály oktatása a tanulók között választandó praeceptorra maradjon, amint eddig is szokásban volt. Mivel azonban ebben a tervezetben az e tudományra kijelölt 6 óra kevésnek látszott, ezért az osztályozás változtatása alkalmából több óráról kell gondoskodni. Ezt a tárgyat a nagytiszteletű professzorok egymás között meg fogják vitatni, tekintettel azonban a tanulók által a classificatióra vonatkozó folyamodványra s ügyelettel lévén a héber és görög nyelvekre is, amelyeknek tanulása ezzel a tárggyal elválaszthatatlanul össze van kötve és az erre vonatkozó munkálatot a tekintetes Főcurátor Úr elé terjesszék. Egyébiránt Nagytiszteletű Szilágyi Mártonnak, aki a felajánlott tisztet elvállalta, évi fáradsága jutalmául fizettség a német nyelv alapjából 90 rhénes forint,¹ a többi 30 rf pedig a tanulók között kiválasztott instructornak adassék.»²

Szilágyi Márton professzor még ebben az évben terjedelmes

¹ Lásd fennebb a Bárczai Katalin végrendeletét.

² A pataki iskolára vonatkozó ehker. jegyzőkönyvek gyűjt. 104. l.

tervezetet készített a német nyelv tanításáról általában s az egyes osztályok feladatáról. E kiváló munkának nemcsak történeti, de pedagógiai értéke is van, itt azonban csak első részét közölhetjük.

«Az összes köztanítókra vonatkozó általános utasítás.

1. Gondoskodjanak, hogy a gondjaikra bízott gyermekek az előírt kézikönyveket megszerezzék. A közrendelkezés ki fogja eszközölni, hogy ezekből a könyvekből elegendő készlet legyen mindig a könyvtárusoknál (compactor); ez különösen rábizatik.

2. Serényen őrkdjenek, hogy a gyermekeknek a másolásra szolgáló példányok (exemplar) vagy nyomtatva vagy legalább tisztán, világosan leírva legyen és a magok írta 2—2 példányt minden héten mikor a latin irományokat átnézik, ezekkel együtt nyilvánosan mutassák elő, odajegyezvén egyszersmind a napot és évet, amelyen ezeket létesítették.* Parancsolják meg továbbá, hogy a gyermekek ezeket az írásokat könyvvé varrják össze, amelyet az előmozdítás (promotio) alkalmával a cenzoroknak is bemutassanak. S mivel a latin és német írás elemeibe való bevezetés magántanítók által történik, a köztanítók legalább a példányok átvizsgálásánál tegyék meg, hogy különösen azokat, amelyekben a legtöbb hibát követték el, táblára írva mindenki szeme előtt javítsák ki.

3. Hogy a gyermekek a helyes kiejtéshez hozzászokjanak, a tanítók nemcsak maguk nyomban kijavítani tartoznak azokat, amiket hibásan ejtenek ki, hanem ha vannak az osztályban született németek, vagy a magyarok közül, akik már németül értenek, ezeket olykor-olykor a középre kell állítani és megparancsolni nekik, hogy tisztán és kellőleg tagolva olvassanak el néhány körmondatot, mialatt a többiek könyvükbe nézzenek s az előolvasót egyik a másik után fennhangon utánozzák.

4. Azoknak a gyermekeknek, akik már a németek között ezt a nyelvet tanulták, egymásközött semmi más nyelvnek a használata ne engedessék meg, amely célból utasítani kell a felügyelőket, hogy jegyezzék fel és a tanítónak jelentsék fel az olyanokat, akiket ezek között maguk között más nyelven beszélgetni hallottak, ki első ízben a feljelentetteket megfeddi, másodízben a német úri imádság elmondására kényszeríti, harmadízben pedig bármely német feladat megkészszerzésével bünteti. S ezzel mind a növendékekről gondoskodik, mind ezek szüleinek kedves dolgot fog teljesíteni, akik most többnyire attól félnek, hogy az ő fiaik, ha Patakra visszavitetnek, a német nyelv gyakorlásából ki fognak esni, amit pedig a szülők nagy költ-

* Ezekről a többnyire nyomtatott «exemplárok»-ról a szépírást tanulták másolás útján. Sokáig így volt ez a pataki kollegiumban.

séggel szereztek meg gyermekeiknek. Ezen németül beszélők buzditandók és lelkesítendőek, hogy osztálytársaikkal németül beszéljenek, ez utóbbiak, ha nem tudnak németül, latinul is felelhetnek. Ezeket is buzditani és biztatni kell, hogy a német szóra németül feleljenek. Hatni kell a gyermekekre, nehogy ezek, ha rosszul tudnak, szégyeljenek beszélni; másrésztől komolyan meg kell tiltani, hogy a nyelvhez értők a hibásan beszélőket kigúnyolják, ami tudjuk, hogy egy nemzetnek sem veleszületett nagyobb hibája (vitium familiare), mint a mienknek.

Ami a német gyermekeket illeti, akik a magyar nyelv megtanulása céljából küldetnek ide, nehogy ezeknek károk származzon abból, míg a mi tanulóinkról akarunk gondoskodni, megengedett nekik, hogy másokkal latinul vagy magyarul beszéljenek, de csupán az iskolán kívül, a kollegium falain belül azonban ne merészkedjenek csak németül beszélni. Mert úgy igazságos, hogy mikor a mi magyar gyermekeinkkel való beszélgetés javukra szolgál, ugyanakkor haszon háruljon a mi gyermekeinkre is.

5. Ami az összes leckeórákra vonatkozólag minden évben hathatósan szívére van kötve a praeceptoroknak, de amit mégis — úgy találjuk — hogy ritkán tartanak hűségesen szem előtt, ez most a német órákra való tekintettel különösen komolyan meghagyatik, hogy az óra ütésekor azonnal osztályukban legyenek és feladatukat kezdjék meg, legfőképpen akkor, mikor ennek az elég terjedelmes tudománynak csak heti 4 órát jelölhetek ki, amelyekből egy negyedórát is elvonni ellenkezik a hűséges tanító kötelességével.

6. Ez a mostani oktatási szabályzat, amely most egyszer s mindenkorra a tanítóknak kiadatott, a német nyelv superinspectorának a vizsga előtti napon visszaadandó, hogy majd az új tanítóknak szóbeli utasításokkal együtt átruházandó legyen. Ez a szabályzat pedig minden tanítónak átadatik, hogy az egész rendszer áttekintése után mindenik annál tökéletesebben megérthesse kötelessége határait s azt a célt, amelyet a maga oktatásaiban elérnie kell.

7. Ha valamelyik tanító tapasztalatain okulva, úgy itéli, hogy osztályának tananyagán változtatni kell, azt elsősorban a főfelügyelővel közölje és pedig szerényen és négy szem között, s ne vezesse be osztályába addig, amíg ezt komoly megvitatás után a főfelügyelő nem érvényesíti s osztályába be nem vezeti. Amint pedig ebben a tekintetben a tanítóknak semmit sem szabad tenni a magok elhatározásából, éppen úgy nem szabad szabályzatuk határain túlmenni, hacsak készakarva nem akarják, hogy őket ellenszegülőeknek s a közrendelés ellen szegülőeknek tartsák.

8. Az ellenszegülő először a főfelügyelőtől komolyan megdor-

gálatnak s a beleegyezése ellenére tett változtatások megszüntetettek, a másodszori bűnösök az iskolai székek feljelentettek s az iskola engedetlen polgáraitra kiszabott köztörvények és közhatózatok büntető súlyával fognak büntettetni.»

A második részben az egyes osztályok tanítóinak készült utasítások vannak. Pedagógiai tekintetben sok kiválót tartalmaznak s nagyon dicsérik Szilágyi Márton tollát. Mindenekelőtt dicséretreméltó, hogy a német nyelvet lehetőleg gyakorlati uton tanulják. A tanító vagy valamely németül tudó növendék a helyes kiejtés elsajátítása céljából elmondja a szavakat, az úri imádságot stb., amelyeket addig kell a gyermekeknek utána mondaniok, ameddig azt teljesen magukévá nem teszik. Figyelmezteti az utasítás a tanítót, hogy ne a szabályokkal tömje a gyermekeket, hanem folytonos gyakorlat s kérdézősködés által igyekezzék tanítani, előre készítse el őket a kijelölt leckére, lehetőleg minden órán mindenkit feleltessen, ossza az első osztályban a tanulókat a tudás szerint három csoportba, amelyek mással és mással foglalkozzanak tudásuk szerint. Mindezek olyan kívánságok, amelyeket a legmodernebb pedagógia is magáévá tett. Érdekesek a heti feladatok, amelyeket a tanító mindig a hét elején ad fel s szombaton beszéd s azután kijavítva a főfelügyelőhöz is elküldi, aki szintén felülvizsgálja ezeket s az egyes osztályok meglátogatása alkalmával a hibákat a gyermekekkel megbeszéli. Ezeknek a dolgozatoknak még az impurumát is el kell a tanulóknak tenniök, hogy ha kétség merülne fel a szerző iránt, azt kívánságra a főfelügyelőnek s vizsgálat alkalmával a cenzoroknak is előmutassák. Nagy gondot fordítanak a szépíráásra is s ebből exemplárokat másolnak egészen a logikusok osztályáig, amelyeket még a promóciókor is elő kell mutatniok. Gondoskodik az iskola arról is, hogy a növendékeknek alkalmuk legyen a német nyelvet gyakorolni s kötelezi a magyar nyelv tanulása céljából idejött német tanulókat, hogy az iskola falain belül a tanulókkal csak németül beszéljenek s ezt a németül tanuló ifjaknak is szigorúan meghagyja. Ilyen eljárással igazán jogos az előjáróság reménye, hogy 7 éven keresztül heti 4 órán a fiúk ép úgy megtanulnak majd németül, mint latinul.

Nemzeti szempontból azonban szomorúan jelenti, hogy II. József germanizáló törekvéseinek milyen hatása lett a pataki kollegiumban. A konjugista osztálytól kezdve a számtant, a retorika és poetika osztályában Magyarország földrajzát, a poetika és logika osztályban az ó- és új-szövetség történetét már német könyvekből németül kezdi tanítani.

VÉGH JÁNOS.